

در عرصه

# اصلاحات و نوگرایی دینی

بیست مقاله اعتقادی، اجتماعی و سیاسی

عبدالعلی بازرگان

بنیاد فرهنگی مهندس مهدی بازرگان



بازرگان، عبدالعلی، ۱۳۱۷-

در عرصه اصلاحات و نوگرایی دینی: بیست مقاله اعتقادی، اجتماعی و سیاسی /  
عبدالعلی بازرگان؛ [برای] بنیاد فرهنگی مهندس مهدی بازرگان. - تهران: انتشار،  
۱۳۸۱.

۳۷۶ ص.

ISBN 964-325-091-1

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه به صورت زیرنویس.

۱. ایران- تاریخ- جمهوری اسلامی، ۱۳۵۸- مقاله‌ها و خطابه‌ها. ۲. مقاله‌های  
فارسی- قرن ۱۴. الف. بنیاد فرهنگی مهندس مهدی بازرگان. ب. عنوان.

۹۵۵/۰۸۴

DSR ۱۵۷۰ / ب ۲ د ۴

۴۴۳-۸۰ م

محل نگهداری: کتابخانه ملی ایران

### در عرصه اصلاحات و نوگرایی دینی

بیست مقاله اعتقادی، اجتماعی و سیاسی

مؤلف: عبدالعلی بازرگان

ناشر: شرکت سهامی انتشار

چاپ اول: ۱۳۸۱

چاپخانه حیدری- ۲۰۰۰ نسخه

۲۷۵۰ تومان

## فهرست کلی مقالات

مقدمه.....	۱۳
۱- جریان نوین نوگرایی دینی در ایران.....	۱۵
۲- اصلاحات، مسیر و مقصد، راه و هدف.....	۳۵
۳- آینده اصلاحات در آینه آموزه‌های قرآنی.....	۵۷
۴- بررسی مبانی اعتقادی ارکان جامعه مدنی.....	۸۱
۵- مرزهای مجاز و ممنوع خشونت.....	۹۷
۶- مبانی تئوریک حقوق و آزادی دگراندیشان در جامعه اسلامی.....	۱۳۱
۷- تحقیقی قرآنی در باره حقوق بشر در حکومت پیامبر.....	۱۵۱
۸- حضرت علی و گروه‌های فشار موافق و مخالف.....	۱۷۹
۹- جایگاه آزادی در جهان‌بینی اسلامی.....	۱۹۵
۱۰- جنگ‌های پیامبر.....	۲۱۷
۱۱- فتوحات پس از پیامبر.....	۲۳۷
۱۲- ملاحظاتی پیرامون برخی آیات مربوط به قتال.....	۲۴۵
۱۳- مواجهه با دگراندیشان.....	۲۵۷
۱۴- دیدگاه‌های بنیادین قرآن درباره «زن».....	۲۷۱
۱۵- نقش اجتماعی ذکر و ذاکرین.....	۲۷۷
۱۶- قرآن به چه کار می‌آید؟!.....	۲۹۵
۱۷- میزگردی درباره قرآن.....	۳۱۱
۱۸- «وحی» فرآیندی بشری، یا محرکی ماورایی.....	۳۳۳
۱۹- شبی بهتر از هزار ماه.....	۳۵۹



## فهرست تفصیلی مقالات

### جریان نوین نوگرایی دینی در ایران

زمینه‌های تاریخی .....	۱۵
جمهوری اول انقلاب .....	۱۹
۱- به بن‌بست رسیدن فقه سنتی برای اداره جامعه .....	۲۰
۲- عدم تحقق شعارهای انقلاب .....	۲۱
جمهوری دوم انقلاب (آغاز واگرایی) .....	۲۳
مشخصات کلی .....	۲۳
الف- فقدان رهبری کاریزماتیک .....	۲۳
ب- بروز تعارض در اندیشه سیاسی «ولایت فقیه» .....	۲۳
ج- رزمندگان برگشته از جبهه .....	۲۳
د- پیدایش مجلات و نشریات فرهنگی .....	۲۴
ه- نقش دکتر سروش .....	۲۴
و- تجدیدنظر در برنامه‌های اقتصادی .....	۲۴
۱- تأثیر «آبادی» بر آزادی و آگاهی .....	۲۵
۲- گسترش سواد و آگاهی‌های سیاسی و بالا رفتن سطح فرهنگ و اندیشه .....	۲۶
آغاز جمهوری سوم انقلاب .....	۲۷
۱- نقش مطبوعات مستقل .....	۲۸
۲- روشن‌گری‌های دکتر سروش .....	۲۹
۳- حذف آیت‌الله منتظری .....	۳۰
۴- قتل‌های زنجیره‌ای .....	۳۰

- ۳۱- سرکوب حرکتهای دانشجویی.....  
۳۲- تذکراتی درباره جریان نوگرایی دینی.....

#### اصلاحات، مسیر و مقصد، راه و هدف

- ۳۵- آغاز مطلب.....  
۳۹- عوارض جدا دیدن راه از مقصد.....  
۴۰- پیروزیهای حاصله برای نهضت اصلاح طلبی.....  
۴۱- ۱- مطبوعات.....  
۴۲- ۲- زندانها.....  
۴۴- ۳- افکار عمومی.....  
۴۴- ۴- دانشگاهها.....  
۴۵- ۵- مشروعیت و مقبولیت.....  
۴۶- ۶- جذب مخالفین.....  
۴۹- ۷- تصفیه وزارت اطلاعات و گسیختن زنجیره قتل های سیاسی.....  
۵۰- ۸- شفاف شدن مواضع و میزانها.....  
۵۲- مبانی اعتقادی مقصدنگری در طی طریق.....  
۵۴- نقش پیروزی آفرین صبر در پیروزی بنی اسرائیل.....

#### آینده اصلاحات در آینه آموزه های قرآنی

- ۵۷- آغاز مطلب.....  
۵۸- ابتلاء و فتنه، آزمونی برای انسان.....  
۶۳- پارادوکس قدرت.....  
۶۵- مکر.....  
۶۸- کید.....  
۷۰- سرکوب، سریع ترین عامل سقوط!.....  
۷۳- صبر و تقوا.....  
۷۷- کاری ترین اسلحه های «اصلاحات».....

#### بررسی مبانی اعتقادی ارکان جامعه مدنی

- ۸۱- قانون، امنیت، اقتصاد، آبادی.....

فهرست تفصیلی مقالات ..... ۷

- ۱- ایجاد حریم و حاکمیت قانون ..... ۸۲
- ۲- امنیت ..... ۸۵
- ۳- شکوفایی اقتصادی ..... ۸۹
- ۴- آسایش و آبادی ..... ۹۱

### مرزهای مجاز و ممنوع خشونت

- آغاز مطلب ..... ۹۷
- گسترده موضوع ..... ۱۰۲
- ۱- خشونت واجب ..... ۱۰۳
- ۲- خشونت مجاز ..... ۱۰۹
- ۳- خشونت غیر مجاز و ممنوع ..... ۱۱۳
- دیدگاه طالقانی درباره سه قلمرو خشونت ..... ۱۱۷
- الف- خشونت در مقام دفاع ..... ۱۱۷
- ب- خشونت به عنوان قصاص قانونی ..... ۱۱۷
- ج- خشونت در میدان اندیشه ..... ۱۱۸
- دو قرائت از یک متن و مکتب ..... ۱۱۹
- ۱- ریختن خون توهین کنندگان ..... ۱۲۲
- ۲- امنیت محافل و مجالس مخالفین ..... ۱۲۵
- ۳- مبانی دینی مقدسات ..... ۱۲۶
- ۴- ناخالصی‌ها ..... ۱۲۷

### مبانی تئوریک حقوق و آزادی‌های دگراندیشان

- آغاز مطلب ..... ۱۳۱
- مقدمه‌ای تئوریک در زمینه «گفتگوی تمدن‌ها» از منظر قرآنی ..... ۱۳۴
- ۱- ایجاد «امنیت کافی» برای گفتمان با دگراندیشان ..... ۱۳۶
- ۲- آزادی اندیشه برای ملحدین ..... ۱۳۸
- ۳- برهم زدن جلسه به بهانه انحراف افکار عمومی ..... ۱۳۸
- ۴- تحمل و تقوا در برابر تهاجم فرهنگی و زخم زبان‌های دگراندیشان ..... ۱۴۰
- ۵- سعه صدر در گفتمان با دگراندیشان ..... ۱۴۱

- ۶- حق مخالفت با نظریات رهبری، حتی در مورد جنگ..... ۱۴۲
- ۷- دشنام، هرگز! ..... ۱۴۳
- ۸- از پیشنهادات صلح مشرکین باید استقبال کرد..... ۱۴۳
- ۹- آزادی دشمنان آشکار و نهان پیامبران، در عرصه اندیشه‌های ضد دینی..... ۱۴۴
- ۱۰- ممنوعیت مجادله با اهل کتاب، مگر با پسندیده‌ترین شیوه..... ۱۴۷
- ۱۱- دعوت، با حکمت و پند نیکو، نه دعوا با نفرت و شدت..... ۱۴۷
- ۱۲- تأکید روی مشترکات و دعوت به ائتلاف..... ۱۴۸
- ۱۳- اعلام صریح ایمان به سلسله پیامبران و تفاوت نگذاشتن میان آنان..... ۱۴۸
- ۱۴- احترام به کتب دینی دگرانیشان..... ۱۴۹
- ۱۵- اکرام کشیش‌ها، ترسایان و علمای دینی..... ۱۴۹

### تحقیق قرآنی درباره

#### حقوق بشر در حکومت پیامبر (همزیستی در جامعه مدنی مدینه)

- مقدمه..... ۱۵۱
- حقوق اهل کتاب (جبهه رقیب)، مبانی سیاست خارجی..... ۱۶۶
- ۱- عفو و صفح در برابر خیانت‌های مستمر آنان..... ۱۶۶
- ۲- مجادله با اهل کتاب باید با بهترین و پسندیده‌ترین شیوه‌ها باشد..... ۱۶۷
- ۳- حق همزیستی مسالمت‌آمیز و صلح و صفا و برابری..... ۱۶۹
- ۴- حق احترام و اکرام و منزلت انسانی..... ۱۷۰
- ۵- اکرام کشیشان و رهبانان و علمای دینی..... ۱۷۲
- ۶- به رسمیت شناختن تورات و انجیل..... ۱۷۳
- ۷- توصیه به مسلمانان در رعایت حال و حقوق اهل کتاب..... ۱۷۳
- حقوق کافران و مشرکین..... ۱۷۵
- ۱- حق انعقاد قرارداد همزیستی مسالمت‌آمیز با مسلمانان..... ۱۷۵
- ۲- حق پناهندگی..... ۱۷۶
- ۳- حق تحمل شدن..... ۱۷۶
- ۴- حق صلح‌خواهی..... ۱۷۶
- ۵- حق عدم تعقیب به خاطر الحاد..... ۱۷۶
- ۶- حق بحث آزاد با مسلمانان..... ۱۷۷

فهرست تفصیلی مقالات	۹
۷- حق تحمل انکار کردن	۱۷۸

### حضرت علی و گروه‌های فشار موافق و مخالف

آغاز مطلب	۱۷۹
الف- گروه‌های فشار موافق	۱۸۳
مذهب چپ روی و راست روی	۱۸۵
شهادت طلبی بی‌موقع	۱۸۶
ب- گروه‌های فشار مخالف	۱۸۸
افراط و زیاده‌روی و عدم تعادل رفتاری	۱۹۱
بدفهمی و سوءاستفاده از آیات و احکام	۱۹۲
غوغا سالاری	۱۹۳

### جایگاه «آزادی» در جهان‌بینی اسلام

آغاز مطلب	۱۹۵
-----------	-----

### جنگ‌های پیامبر

آغاز مطلب	۲۱۷
غزوات با مشرکین عربستان	۲۲۳
۱- غزوه «بدر»	۲۲۳
۲- غزوه «سویق»	۲۲۳
۳- غزوه «قرده»	۲۲۴
۴- غزوه «احد»	۲۲۴
۵- غزوه «حمرء الاسد»	۲۲۴
۶- سریه «ابوسلمه بن عبدالله»	۲۲۵
۷- سریه «عبدالله بن انیس» و «فجعه رجیع»	۲۲۵
۸- «بئر معونه»	۲۲۵
۹- بدر دوم	۲۲۵
۱۰- غزوه «خندق»	۲۲۶
۱۱- غزوه «بنی لحيان»	۲۲۶

۱۰ در عرصه اصلاحات

- ۱۲- غزوه «ذی قرد» ..... ۲۲۶
- ۱۳- غزوه «بنی المصطلق» ..... ۲۲۷
- ۱۴- صلح «حدیبیه» ..... ۲۲۷
- ۱۵- فتح مکه ..... ۲۲۹
- ۱۶- سریه «سلاسل» ..... ۲۳۱
- ۱۷- سریه «خالد» ..... ۲۳۱
- ۱۸- غزوه «حنین» ..... ۲۳۲
- جنگ با اهل کتاب (برخورد با یهودیان) ..... ۲۳۴
- ۱- غزوه «بنی قینقاع» ..... ۲۳۴
- ۲- غزوه «بنی نضیر» ..... ۲۳۵
- ۳- محاصره «بنی قریظه» ..... ۲۳۵
- ۴- غزوه «خیبر» ..... ۲۳۶

#### فتوحات پس از پیامبر

- آغاز مطلب ..... ۲۳۷
- فتح ایران ..... ۲۳۹
- فتوحات شمال و غرب ..... ۲۴۲

#### ملاحظات پیرامون برخی آیات مربوط به قتال

- ۱- آیه ۲۹ از سوره توبه ..... ۲۴۵
- ۲- آیه ۷۳ از سوره توبه ..... ۲۴۹
- ۳- آیه ۶۵ از سوره انفال ..... ۲۵۲
- ۴- آیه ۱۲۳ از سوره توبه ..... ۲۵۳
- ۵- آیه ۳۹ از سوره انفال ..... ۲۵۴

#### مواجهه با دگراندیشان

- آغاز مطلب ..... ۲۵۷
- مجادله ..... ۲۵۸
- دفاع عقیدتی ..... ۲۶۱

فهرست تفصیلی مقالات	۱۱
مراء.....	۲۶۸

### دیدگاه‌های بنیادین قرآن درباره «زن»

آغاز مطلب.....	۲۷۱
۱- اختیار و انتخاب آزاد.....	۲۷۲
۲- جهاد فی سبیل الله و فتح و پیروزی.....	۲۷۲
۳- حضور در صحنه‌های سیاست و فرهنگ.....	۲۷۳
۴- انفاق فی سبیل الله و تدارک مالی جهاد.....	۲۷۳
۵- میدان‌های دهگانه رشد و کمال.....	۲۷۴

### نقش اجتماعی ذکر و ذاکرین

آغاز مطلب.....	۲۷۷
----------------	-----

### قرآن به چه کار می‌آید

آغاز مطلب.....	۲۹۵
----------------	-----

### میزگردی درباره قرآن

آغاز مطلب.....	۳۱۱
سئوالات مکتوب و شفاهی شرکت کنندگان.....	۳۲۸

### «وحی»، فرآیندی بشری یا محرکی ماورایی

آغاز مطلب.....	۳۳۳
۱- تابع و متبوع.....	۳۳۵
سئوالات و ابهامات.....	۳۳۶
۲- آیا دین محصول تجربه درونی و بیرونی پیامبر است؟.....	۳۳۹
سئوالات و ابهامات.....	۳۴۱
۱-۲ «من» محمد در تسخیر وحی.....	۳۴۱
۲-۲ شکیب، نه «شتاب»!.....	۳۴۴
۳-۲ مکانیسم محافظت کننده از وحی.....	۳۴۵

۱۲ \_\_\_\_\_ در عرصه اصلاحات

۳- تضمین حفاظت ابدی در برابر عوامل ابطال کننده ..... ۳۵۱

۴- آیا ترتیب فعلی قرآن تقدس ماورایی دارد یا تصادفی است؟ ..... ۳۵۵

شبی بهتر از هزار ماه

آغاز مطلب ..... ۳۵۹

## مقدمه

مجموعه‌ای که تقدیم خوانندگان عزیز می‌شود، از ۲۰ مقاله مستقل تشکیل شده که در موقعیت‌های متفاوت، متناسب با مسایل مبتلابه سیاسی، یا سوای آنها، در مباحث صرفاً اعتقادی به رشته تحریر درآمده است. بیشتر آنها متن تدوین و تفصیل یافته سخنرانی‌هایی است که در مجامع گوناگون، با مستمعین متنوع ایراد گشته است. از جمله دو عنوان «جریان نوین نوگرایی دینی در ایران» و «مبانی تئوریک حقوق و آزادی‌های دگراندیشان» که در جمع هموطنان مقیم فرانسه در دانشگاه‌های «وَن‌سَن» و «سُوربن» ارایه شده، متناسب با محیط و مخاطبین ویژه‌ای است که در فضای فرهنگی غرب تنفس می‌کنند، در حالی که عناوینی همچون: «مرزهای مجاز و ممنوع خشونت»، «حضرت علی و گروه‌های فشار موافق و مخالف»، «مواجهه با دگراندیشان» و... در مجالس و محافل مذهبی ایران یعنی حسینیه ارشاد و انجمن‌های اسلامی مهندسین و دانشجویان و... موضوع سخنرانی قرار گرفته و مخاطبینی کاملاً متفاوت داشته است.

بزرگداشت سالیانه شخصیت‌های ملی - مذهبی مثل آیت‌الله طالقانی، دکتر شریعتی، مهندس بازرگان، همچنین تشکیل سمینارهایی در موضوعات مورد نیاز جوانان، همچون سمینار اصلاحات در «مرکز زنان انقلاب اسلامی» موقعیت و بهانه‌ای برای ایراد این سخنرانی‌ها و تدوین جزواتی بوده است که قبلاً در نسخی محدود به صورت زیراکسی تکثیر و توزیع و یا در نشریات کیان، صبح امروز و... به چاپ رسیده و اینک با حکم و اصلاحاتی، در این مجموعه عرضه می‌گردد.

نیمی از مقالات این مجموعه، که مقدم قرار گرفته است، درباره نوگرایی دینی، اصلاحات، جامعه مدنی، حقوق بشر و مسایلی از این قبیل است که عمدتاً پس از

تحولات دوم خرداد ۱۳۷۶ مورد توجه گسترده قرار گرفته و پاسخ‌های اعتقادی خود را طلب می‌کرده است. برخی نیز مانند: «جنگ‌های پیامبر»، «فتوحات پس از پیامبر» و «ملاحظاتی پیرامون آیات قتال»، در حال و هوای دهه اول انقلاب و در ارتباط با جنگ، که اشتغال فکری روز بوده، به رشته تحریر درآمده است و بالاخره تعدادی هم که مربوط به وحی و قرآن و قدر و حقوق زنان می‌باشد، مستقل از مناقشات سیاسی و در ارتباط خالص با شبهات اعتقادی پدید آمده است.

در هر حال، این نوشته تلاش فکری ناقص و نارسای نویسنده از موضعی درون‌دینی نسبت به مبرم‌ترین مسایل است که در سالیان اخیر جامعه ما با آن درگیر بود است. علاوه بر اشکالات و ایرادات موجود، احتمالاً تکرارهایی هم در بعضی مقالات ممکن است به چشم بخورد که ناشی از تفاوت موقعیت‌ها و مستمعین بوده است. از خوانندگان عزیز اغماض از لغزش‌ها و تذکار نواقص را انتظار دارد و از خداوند غفور و رحیم، مغفرت و رحمت او را آرزو می‌کند.

**عبدالعلی بازرگان**